

Zelfontplooiing: Ideologie of realiteit?

Reactie op 'De ideologie der zelfontplooiing' van prof. dr. H. C. J. Duijker (Ped. Stud. 1976 (10) 358-373).

G. HUIZINGA

Graag zou ik enkele opmerkingen willen maken die werden ingegeven door een artikel van de hand van prof. Duijker, dat in Pedagogische Studiën (1976, (10), pp 358-373) verscheen onder de titel 'De ideologie der zelfontplooiing'.*

Ik ben niet deskundig met betrekking tot de mogelijkheid van de school, speciale aanleg, talenten of bekwaamheden van de leerlingen te optimaliseren, en ik wil dan ook niet ingaan op het hoofdthema van Duijker's kritiek, dat dit een onmogelijk en verwerpelijk onderwijsdoel zou zijn. Mijn opmerkingen beperken zich tot het in de discussie centraal staande begrip 'zelfontplooiing', omdat de wijze waarop dit begrip gehanteerd wordt een bevestigend effect zou kunnen hebben op een vrij algemeen voorkomend misverstand omtrent de wetenschappelijke betekenis ervan.

Het is zinvol, de gedachtengang die in het artikel gevolgd wordt, kort te recapituleren.

1. Het valt op dat in officiële stukken steeds vaker het woord 'zelfontplooiing' wordt gehanteerd in verband met onderwijsdoelstellingen.
2. 'De vooronderstelling lijkt gewettigd dat de huidige populariteit van het begrip 'zelfontplooiing' vooral is toe te schrijven aan de stroming in de psychologie die zichzelf betitelt als 'humanistic psychology' (p. 358).
3. Er is over het realiseren van bekwaamheden nog zo weinig wetenschappelijk bekend, dat er niets te zeggen valt over de mate waarin bekwaamheden eventueel tot ontplooiing zijn gekomen; we hebben hiervoor geen criteria. De theorie achter het begrip 'zelfontplooiing' is daarom een heilsleer, een ideologie.
4. Gezien het veelvuldig gebruik van het woord

* Met dank aan drs. W. B. G. Liebrand, wiens kritiek mede oorzaak is van de omvang die deze opmerkingen tenslotte hebben aangenomen, en eveneens aan drs. D. E. King, die me wees op de vertaling van het begrip 'self-actualisation' door 'zelfontplooiing' als mede-oorzaak van de in dit artikel gesignaleerde verwarring.

'zelfontplooiing' in onderwijsnota's is deze ideologie in het nationale onderwijsbeleid binnengeslopen; de overheid kiest partij voor de humanistische zienswijze.

5. Zelfontplooiing is, wegens deze ideologische (in plaats van wetenschappelijke) achtergrond, en bovendien wegens het egocentrische karakter van dit begrip, als onderwijsdoel ongewenst, en bovendien onmogelijk omdat er geen wetenschappelijke, objectieve maatstaven voor bestaan.

Een eerste opmerking naar aanleiding van deze gedachtengang is, dat het natuurlijk moeilijk is uit te maken in hoeverre het veelvuldig gebruik van het woord 'zelfontplooiing' in het algemeen, en in bepaalde onderwijsnota's in het bijzonder, toegeschreven moet worden aan de invloed van de humanistic psychology. Waarom zouden bepaalde vernieuwingen in de psychology niet zozeer onder invloed van Maslow c.s. zijn tot stand gekomen, zoals Duijker opmerkt (p. 359), en het populair worden van het woord 'zelfontplooiing' wèl? Het zou kunnen, omdat het werk van Maslow nu eenmaal populairder is bij de leek dan bij de vakman. Toch zou Maslow zelf (wanneer hij überhaupt in causale termen dacht) de causaliteit eerder omkeren; hij spreekt immers over zijn ideeën als symptomen van een 'Zeitgeist' (Maslow, 1976: 21). Maar hoe dat ook zij, het is moeilijk uit de gewraakte nota's op te maken in hoeverre de opstellers ervan inderdaad door de ideeën van Maslow c.s. zijn beïnvloed. Ik ben zelf geneigd aan een *rechtstreekse* beïnvloeding te twijfelen, op grond van de wijze waarop het begrip 'zelfontplooiing' in de betreffende nota's inhoud krijgt. En daarmee kom ik aan het eigenlijke onderwerp van dit betoog.

Het valt nl. op dat de nota's, wanneer er sprake is van 'zelfontplooiing', met dit begrip iets heel anders lijken te bedoelen dan wat in de humanistic psychology hieronder wordt verstaan. (Ik geef er de voorkeur aan, te blijven spreken over 'humanistic psychology' om te laten uitkomen dat het hier om een

Amerikaanse humanistische psychologie gaat). En de verwarring wordt compleet omdat dit ook voor Duijker zelf geldt: zijn invulling van het begrip 'zelfontplooiing' wijkt misschien zelfs nog verder af van de bedoelingen van Maslow dan de nota's. Zoals gezegd, het misverstand is zeer algemeen, en het is van belang, bevestiging van dit misverstand, juist in onderwijskringen, te voorkomen. Duijker zelf wijst in zijn artikel (p. 363) terecht op de gevaren van een kritiekloos aanvaarden van sommige ideeën uit de humanistic psychology.

In de aangehaalde nota's is sprake van: vormings-taken, lichamelijke vorming, uitdrukkingsvaardigheid, kunstzinnige vorming, ontwikkelen van het gevoelsleven, vermogens, beroepenoriëntatie, functie bekleden, persoonlijkheidsvorming (p. 364).

De inhoud die Duijker aan het begrip 'zelfontplooiing' geeft lijkt te liggen in de richting van het optimaliseren van 'een bijzondere aanleg, b.v. voor schaken of pianospelen'; de bespreking verloopt in termen van: aanleg, schakers, pianisten, bekwaamheid, biljarten, kunstenaars, prestaties, schrijvers, musici, begaafdheid, talent, enz. (p. 360/1).

Bij gebrek aan een duidelijke omschrijving van het begrip (Duijker merkt t.a.v. de onderwijsnota's e.d. op, dat het begrip 'bijna nooit wordt uitgelegd; de suggestie wordt gewekt als zou iedere lezer wel weten wat er mee bedoeld wordt' (p. 358), moeten we deze omschrijving wel baseren op de gehanteerde steekwoorden, en we komen dan tot zoiets als: Zelfontplooiing is het ontwikkelen van talenten, aanleg, vaardigheden, het ontwikkelen van functionele vermogens.

Deze visie op 'zelfontplooiing' past in wat Fromm noemt de 'market orientation', die levensvisie waarbij men als doel ziet zijn 'assets', gelijk koopwaar, zo voordelig mogelijk te étaleren teneinde zichzelf 'zo voordelig mogelijk te verkopen'. De school is er voor, de toekomstige burger hierbij te helpen; 'vorming' (een eerdere 'Zeitgeist' sprak van 'persoonlijkheidsvorming') is altijd de taak van de school geweest, en is dat gewoon nog. Het gebruik van het modewoord 'zelfontplooiing' in de nota's gaat dus helemaal niet noodzakelijkerwijs samen met een principiële verandering in de opvattingen omtrent het doel van geïnstitutionaliseerd onderwijs.

Fromm's 'market orientation' staat lijnrecht tegenover wat hij noemt de 'productive orientation', een wat verwarrende term wanneer die uit zijn context wordt gelicht, omdat we in onze Westerse cultuur bij 'productiviteit' zo gauw geneigd zijn te denken aan 'arbeidsprestatie'. Fromm bedoelt heel wat anders, en omschrijft de 'productive orientation' onder meer als 'het einddoel van de menselijke

ontwikkeling en tegelijkertijd het ideaal van een humanistische ethiek' (Fromm, 1967: 90). En hiermee komen we dicht in de buurt van Maslow's 'selfactualization'; beide begrippen zijn m.i. zelfs identiek.

Op dit punt is het zinnig, aan de hand van een citaat van Maslow te laten zien hoe algemeen de vergissing is, te menen dat 'zelfontplooiing' gelijk gesteld kan worden aan het ontwikkelen van functionele vermogens. Ook Maslow zelf dacht oorspronkelijk in deze richting: 'Zodra ik begon met het bestuderen van mensen die positief gezond, in hoge mate ontplooid en gerijpt en zelf-actualiserend waren, moest ik allereerst mijn denkbeelden . . . een wijziging laten ondergaan. Ik moest beginnen met het laten vieren van mijn stereotiepe idee dat gezondheid, genie, talent en productiviteit synoniem zouden zijn. Een tamelijk groot deel van mijn subjecten . . . waren *niet* productief in gebruikelijke zin, noch bezaten zij groot talent of genie, evenmin waren het dichters, componisten, uitvinders, schilders of creatieve intellectuelen. Ook was het zeer duidelijk dat enkelen onder de grootste talenten van het mensdom beslist niet gezond waren in psychologische zin, denk bijvoorbeeld maar aan Wagner, of aan Van Gogh, of aan Byron. Sommigen waren gezond, sommigen waren niet gezond, dat bleek zonneklaar. Al spoedig moest ik tot de conclusie komen *dat groot talent min of meer onafhankelijk was van de goedheid of de gezondheid van het karakter*, maar bovendien zag ik in dat wij er weinig van afweten. [Vgl. boven, punt 3!] . . . Het scheen nogal duidelijk *dat gezondheid en speciaal talent afzonderlijke variabelen zijn*, misschien enigszins gecorreleerd, misschien helemaal niet' (Maslow, 1971: 141; laatste cursiveringen van mij).

Wanneer 'zelfontplooiing' wordt opgevat als het ontplooiën van specifieke talenten, dan zou het er inderdaad op lijken dat het Ministerie van Onderwijs kiest voor de humanistic psychology. Het is dan tegelijkertijd mogelijk, de onhoudbaarheid van het begrip aan te tonen met het voorbeeld van een onontplooibaar talent voor pianospelen in een piano-loze cultuur. Ook is het dan mogelijk, te wijzen op sociaal onwenselijke consequenties van zo'n 'zelfontplooiing': men denke aan iemand die z'n muzikaal talent botviert in een gehorige flat, aan een boom (een veelgehoorde analogie) die uitgroeit ten koste van andere gewassen in zijn omgeving, eventueel aan een talentvolle oplichter.

Dergelijke absurde conclusies wijzen er op zichzelf al op dat we met zo'n opvatting over 'zelfontplooiing' op de verkeerde weg zijn (of het alternatief zou moeten zijn dat Maslow te dom was om deze

dingen niet zelf te bedenken).

Dit is geen zelfontplooiing in Masloviaanse zin, maar het 'blij-dat-ik-rij' syndroom.

Het begrip 'zelfontplooiing', zoals dat betekenis heeft gekregen binnen de humanistic psychology, verwijst naar de ontplooiing van een 'zelf', d.w.z. naar het 'waarmaken' van de totale persoon zoals die in aanleg mogelijk is. Het optimaliseren van begaafdheden die elk mens nu eenmaal heeft meegekregen kan een *aspect* zijn van zelfontplooiing, omdat deze begaafdheden aspecten zijn van het 'zelf'. Maar dat is zelfs niet dwingend, in tegendeel; een overmatige ontplooiing van een bepaald talent kan zeer remmend werken op de zelfontplooiing in eigenlijke zin. Hoeveel intellectueel begaafden zijn er niet gevoelsarm?

Wanneer we ons beperken tot de korte Maslow-passage die Duijker zelf aanhaalt (p. 362), dan blijkt alleen daar al uit dat Maslow met de 'behoeften, mogelijkheden en neigingen' waar hij over spreekt, veel méér bedoelt dan incidentele begaafdheden. Hij heeft het ook in dit citaat, zoals op zovele plaatsen elders, over de 'innerlijke aard' van de mens. Maslow spreekt in deze passage van 'volledige gezondheid en normale en gewenste ontwikkeling', die bestaat uit 'het verwerkelijken van deze innerlijke aard, het vervullen van deze mogelijkheden, en het zich ontwikkelen tot rijpheid langs de lijnen die deze verborgen, weggedoken, vaag zichtbare essentiële natuur vereist, daarbij groeiend van binnenuit in plaats van gevormd te worden van buitenaf'. De laatste woorden zeggen iets omtrent de betrekkelijke mogelijkheden van de school hierbij; overigens: de totale context is veel breder, reikt veel dieper dan alleen het optimaliseren van vaardigheden die eerder door de maatschappij worden vereist dan door de 'essentiële natuur' zelf, en . . . waar de school wél voor is.

'Zelfontplooiing' is, zoals uit deze en de eerder door mij aangehaalde Maslow-passage blijkt, dan ook een slechte, want verwarrende vertaling van het begrip dat Maslow zelf hanteert: 'self-actualization', zelf-verwerkelijking. Het gaat niet om het ontplooiën van talenten, maar om het verwerkelijken, tot werkelijkheid maken van een 'zelf' dat in potentie aanwezig is; om een optimaliseren van de 'innerlijke aard', de 'essentiële natuur' van de mens: om het 'worden wie je bent'.

Juist om het boven besproken misverstand ('zelfontplooiing' synoniem met 'ontwikkelen van begaafdheden') te voorkomen, is het dan ook veel duidelijker, het woord 'zelfverwerkelijking' te gebruiken, of – met Maslow – te spreken in termen van 'psychische gezondheid'; beide begrippen dekken

elkaar volledig. Het gebruik van de term 'psychische gezondheid', dat het voordeel heeft dat het in relatieve zin gebruikt kan worden ('zelfverwerkelijking' klinkt zo absoluut), heeft in de praktijk echter een onverwacht nadeel doordat het een aanleiding lijkt te zijn voor allerhande weerstanden tegen de humanistic psychology en tegen de motivatietheorie van Maslow in het bijzonder. Om dat duidelijk te maken is het nodig, eerst twee mogelijke betekenissen van het begrip 'gezond' naast elkaar te zetten.

In het gangbare taalgebruik verstaan we onder een 'gezond' iemand (net gelijk of het om lichamelijke of om geestelijke gezondheid gaat), iemand die 'normaal' is; dat wil zeggen: 'gemiddeld net zoals de meeste mensen'. De norm voor gezondheid is: de gemiddeld het meest voorkomende toestand, het 'normale welbevinden'.

Door 'psychische gezondheid' te koppelen aan 'zelfverwerkelijking' voert Maslow echter een andere norm in: niet de gemiddelde, de aangepaste, de 'normale' mens is gezond, maar pas diegene zou gezond genoemd moeten worden, die al zijn mogelijkheden gerealiseerd, zijn totale potentie als mens en als individu waargemaakt heeft. De betekenis van 'norm' verschuift van 'het gemiddelde van het bestaande' naar 'het potentieel realiseerbare'.

Maslow is meer geïnteresseerd in 'de mens zoals die zou kunnen zijn' dan in het gebrekkige (onaffe, onvoltooide) specimen *homo* dat door de overmacht van de meerderheid de menselijke maat bepaalt. Maar wanneer we de kwalificatie 'psychisch gezond' reserveren voor het potentieel realiseerbare (maar in de praktijk zelden benaderde), dan betekent dat, dat we de 'gemiddelde mens' als psychisch minder gezond zouden moeten zien. En deze consequentie blijkt bij vele emotionele weerstanden op te wekken.

Terwijl we er geen moeite mee hebben, anderen als psychisch ongezond (neurotisch, psychotisch) te identificeren en eventueel te hospitaliseren, verzetten we ons blijkbaar tegen het denkbeeld dat een ander gezonder kan zijn dan wij, en dat terwijl toch steeds meer het inzicht baan breekt dat 'gezond' en 'ziek' relatieve begrippen zijn, dat 'ziek' en 'gezond' (elkaar zelfs overlappende) delen van één continuüm zijn. En dit alles zelfs, wanneer onder 'gezonder' alleen maar verstaan wordt: momentaan er beter in geslaagd dan wijzelf, zichzelf als mens en als individu te hebben waargemaakt.

Uit deze emotionele weerstanden komt waarschijnlijk het veelgehoorde verwijt aan het adres van Maslow voort, dat zijn theorie steun zou geven aan (fascistoïde) ideeën omtrent de fundamentele *ongelijkwaardigheid* van mensen.

De huidige maatschappelijke realiteit is, dat aangeboren *ongelijkheid*, b.v. in de vorm van maatschappelijke positie van de ouders, of intelligentie, als vanzelfsprekend tot *ongelijkwaardigheid* leidt (tot uitdrukking komend in verschil in salaris, titulatuur, macht, enz.). Dit betreft dan nog alleen aangeboren ongelijkheid met betrekking tot kwantitatieve verschillen tussen mensen (uitgangskapitaal, intelligentie). Maar daarnaast is er ook nog ongelijkheid die berust op kwalitatieve verschillen. De één bezit in aanleg handvaardigheid, materiaalgevoel, ruimtelijk inzicht, rekvaardigheid en gevoel voor verhoudingen, en wordt timmerman; de ander wordt geboren met een vermogen tot abstract denken en goede taalbeheersing, en kiest een intellectueel beroep. Maar wie staat nu in onze maatschappij het meest in aanzien? Wie is het meeste 'waard' – b.v. uitgedrukt in salaris?

Kwantitatieve en kwalitatieve verschillen in uitgangspositie zijn een realiteit: mensen zijn ongelijk. Maar behalve dat mensen onvermijdelijk *ongelijk* zijn, worden ze bij het huidige maatschappelijke waardensysteem eveneens onderling *ongelijkwaardig*.

Anders gaat de zaak er nu juist uitzien, wanneer we bij een eventueel waardeoordeel niet uitgaan van bovengenoemde verschillen, maar onze waardering baseren op *de mate waarin iemand zijn gegeven mogelijkheden heeft kunnen waarmaken*. Om weer terwille van een eenvoudige illustratie op het 'ambachtelijke' vlak te blijven (op het vlak van de eigenlijke zelfverwerkelijking – psychische gezondheid – zou hier veel meer over te zeggen zijn): Wie is werkelijk het meest waard, voor zichzelf en voor zijn omgeving (niet: in de ogen van!): iemand die zijn weinige kwaliteiten ten volle waarmaakt, of iemand met grote talenten die de kantjes er af loopt?

Wanneer we in deze richting denken, dan ruilen we denken in termen van ongelijkwaardigheid op basis van aangeboren ongelijkheid in tegen denken in termen van gelijkwaardigheid op basis van principieel voor iedere bereikbare psychische gezondheid. En we vergelijken ook niet de één met de ander, maar de één zoals hij is, met *hemzelf* zoals hij zou kunnen zijn. De principiële gelijkwaardigheid van mensen als dragers van de mogelijkheid tot volledig mens-zijn is dan uitgangspunt.

Het 'nadeel' van Maslow's normatieve gezondheidsbegrip, nl. dat hij er zich allerlei verwijten mee op de hals haalt als zou zijn theorie 'totalitair', 'ideologisch', zelfs 'fascistisch' zijn, komt echter niet alleen voort uit emotioneel gevoed wanbegrip, maar heeft ook een onverwacht wetenschappelijke kant.

Over psychische gezondheid als normatief begrip in de zin van 'het potentieel realiseerbare', zoals Maslow het bedoelt, zou – volgens deze kritiek – wetenschappelijk nooit iets te zeggen zijn, want *wat* potentieel realiseerbaar is – waar een bepaald individu toe in staat is – is immers niet bekend en zal ook nooit kenbaar zijn. Ieder mens is immers 'uniek': voor zelfverwerkelijking bestaan per definitie geen algemene, objectieve maatstaven.

Nu voert een pleidooi voor de wenselijkheid en de mogelijkheid van een normatieve wetenschap (een wetenschap die openlijk voor zijn uitgangswaarden uitkomt, en die het onderzoek van menselijke waarden zelf tot zijn jurisdictie rekent) in dit bestek te ver. Maar wel is het hier zinvol, in deze toch ook 'pedagogische studie', na te gaan in hoeverre het inderdaad juist is, dat er over zelfverwerkelijking – psychische gezondheid – niets te zeggen valt. Het zou immers betekenen dat dit begrip feitelijk geen inhoud heeft. Waar het al twijfelachtig is of de school in zijn huidige opzet de zelfontplooiing van de leerlingen tot onderwijsdoel zou kunnen en moeten maken, moet men zeker niet met zo'n ideaal schermen wanneer men er geen inhoud aan kan geven, en men evenmin de mogelijkheid zou hebben, het al of niet bereiken van het doel ook te controleren. Dan zou inderdaad de deur open staan voor beunhazerij of erger: ideologie: iedere docent zou straffeloos zijn eigen normen op zijn leerlingen kunnen inprenten.

Is het werkelijk waar dat er over zelfverwerkelijking – psychische gezondheid – objectief niets te zeggen valt?

Zoals we gezien hebben, spreekt Maslow van een 'innerlijke aard' van de mens. In de inleidende passages van zijn 'Psychologie van het menselijk zijn' (Maslow, 1971: 11) schrijft hij hierover: 'De innerlijke aard is voor een deel uniek en inherent aan de persoon, voor een ander deel is hij kenmerkend voor het menselijk geslacht in het algemeen'.

Twee aspecten dus (de goede verstaander van de holist Maslow weet dat hier 'in part' niet vertaald had moeten worden door 'voor een deel', dat de indruk wekt als zou de 'innerlijke aard uit twee, evt. onafhankelijke delen bestaan): ten eerste een individueel, uniek aspect, en ten tweede een algemeen-menselijk aspect.

Wat het individuele, unieke aspect betreft: in hoeverre een bepaald individu zijn eigen individuele mogelijkheden waarmaakt, daarover kunnen wij inderdaad niets direct objectief zeggen (we kunnen het wel degelijk voelen!).

Echter, en dit het essentiële punt waaraan bij alle discussies over 'zelfontplooiing' te weinig aandacht wordt besteed: over *algemeen-menselijke* aspecten

van de innerlijke aard kunnen we in principe wel degelijk wat zeggen. In hoeverre een bepaald individu de algemeen-menselijke aspecten van zijn innerlijke aard waarmaakt – die facetten van zijn essentieel-menselijk natuur die hij deelt met alle andere mensen, die hem definiëren als mens – die vraag staat wel degelijk open voor wetenschappelijk onderzoek.

Welnu, wanneer we de persoonlijke resp. de algemeen-menselijke aspecten niet beschouwen als aspecten van twee 'losse onderdelen' van de innerlijke aard, maar als verschillende aspecten van één ondeelbare entiteit, dan betekent dit dat we langs indirecte weg over de mate waarin de persoonlijke aspecten van de innerlijke aard worden verwerkt, eveneens iets kunnen zeggen. Simpel gezegd: psychisch gezond volgens algemeen-menselijke normen houdt in: psychisch gezond als (uniek) individu.

Een aanwijzing voor de mogelijkheid van wetenschappelijk onderzoek van de verwerkelijking van een bepaald algemeen-menselijk aspect van de innerlijke aard kunnen we vinden in het werk van de in onderwijskringen welbekende cognitieve psycholoog Kohlberg – bepaald geen Maslow-epigoon. Kohlberg (1971) heeft laten zien dat er, met betrekking tot de morele oordeelsvorming, een universele, niet-cultuurgebonden ontwikkeling plaats heeft, met een eindstadium dat normatieve (in de betekenis van *normstellende*) waarde heeft aangezien dit stadium voor elk individu in principe potentieel bereikbaar is.

Nu kan men tegenwerpen dat Kohlberg's 'ontwikkeling van het morele oordeel' net zo'n reductie is van het begrip 'zelfontplooiing' als de opvatting dat 'zelfontplooiing' zou bestaan uit het optimaliseren van bepaalde talenten, en dat het dus niet aangaat, het empirische werk van Kohlberg aan te voeren ter ondersteuning van de theorieën van Maslow. Echter, ook Maslow vermeldt resultaten, en bij vergelijking blijkt dat de basis voor het morele oordeel in het eindstadium daarvan, zoals gevonden door Kohlberg – via een totaal andere, nl. een cognitieve, benadering – geheel overeenkomt met de basis voor het morele oordeel van de psychisch relatief zeer gezonde proefpersonen van Maslow.

En dit valt uit te breiden: het blijkt dat er een hele reeks auteurs in de literatuur te vinden is, van allerhandse slag, die elk hun eigen dimensie beschrijven waarop zij mensen onderling zien verschillen, resp. waarlangs zij mensen in de tijd zien veranderen. En nu doet zich daarbij het opmerkelijke feit voor dat bij vergelijking blijkt dat de karakteristieken waardoor deze dimensies beschreven worden, en eventuele karakteristieken waarmee

men correlaties gevonden heeft, onderling een dergelijke mate van overeenkomst vertonen dat de gedachte zich opdringt dat al deze dimensies niet willekeurig en onafhankelijk zijn, maar dat zij allen aspecten weergeven van één meer fundamentele dimensie, van een zich blijkbaar op universele wijze ontwikkelende algemeen-menselijke innerlijke aard.

Het lijkt er op (het onderzoek ernaar is onderweg) dat aan de 'positieve' kant van het continuüm steeds weer eigenschappen gevonden worden die ook Maslow vond bij zijn empirisch onderzoek van relatief psychisch zeer gezonde subjecten, eigenschappen zoals autonomie, openheid voor nieuwe ideeën, vertrouwen in de medemens, creativiteit, democratische instelling, enz.; kenmerken die een concrete, objectief bepaalde inhoud geven aan het begrip psychische gezondheid.

De gedachtengang wordt nu de volgende. Het moet in principe mogelijk zijn de mate waarin een bepaald individu zijn eigen, unieke mogelijkheden heeft waargemaakt, af te leiden uit de mate waarin hij zijn algemeen-menselijke aspecten heeft verwerkt, uit de mate waarin hij zich als mens, als vertegenwoordiger van de species *homo*, heeft waargemaakt.

Voor dit laatste kan dan gedacht worden aan een instrumentarium dat opgebouwd zou kunnen worden uit verschillende reeds beschikbare 'onderdelen': de vragenlijsten en andere meetmethoden die door de boven bedoelde auteurs zijn ontwikkeld voor het meten van 'hun' aspect. Zo is er, zoals al genoemd, Kohlberg's methode voor het bepalen van het stadium van de ontwikkeling van het morele oordeel; maar daarnaast is er dan ook b.v. Rokeach' Dogmatisme-schaal of diens 'Doodlebug Problem', Shostrom's P.O.I., Maccoby's vragenlijst gebaseerd op Fromm's necrofilie/biofilie-dimensie, en Liebrand's 'Maslow Need Questionnaire', om een vrij willekeurige greep te doen.

Het bovenstaande moge de indruk wegnemen dat 'zelfontplooiing' uitsluitend een inhoudsloos modebegrip is; 'zelfverwerkelijking' of 'psychisch gezond zijn' zijn aanduidingen van een wijze van in-de-wereld-zijn met een duidelijke theoretische en empirische betekenis, die weinig te maken heeft met het uitleven van concrete talenten.

De wetenschappelijke benadering van het begrip 'zelfverwerkelijking' is gestimuleerd vanuit de humanistic psychology; doch om te laten zien dat begrip voor datgene waar het om gaat ook elders aanwezig is, moge ik besluiten met een citaat van de hand van Bertrand Russel, dat ik vond in Chomsky's 'Over het interpreteren en veranderen van de wereld'; een intuïtieve beschrijving die de indruk

maakt, gebaseerd te zijn op de bestaande empirische gegevens:

'Degenen wier levens vruchtbaar zijn voor henzelf, voor hun vrienden of voor de wereld, worden gedragen door hoop en gesteund door vreugde: zij zien in hun verbeelding de dingen die zouden kunnen zijn en de manier waarop ze tot stand gebracht moeten worden. In hun persoonlijke relaties worden ze niet in beslag genomen door de angst, de genegenheid en het respect die ze ontvangen te verliezen: ze géven genegenheid en respect vrijelijk, en de beloning komt vanzelf, zonder dat ze ernaar zoeken.

'In het werk hebben ze geen last van jalouzie op concurrenten, maar houden zich bezig met het eigenlijke werk dat gedaan moet worden. In de politiek verknoeien ze geen tijd en hartstocht aan het verdedigen van onrechtvaardige privileges van hun klasse of natie, maar streven ze ernaar de wereld in haar geheel gelukkiger te maken, minder wreed, met minder conflicten tussen strijdige begeertes en meer mensen die in hun groei niet belemmerd en achtergebleven zijn door onderdrukking'.

Literatuur

Fromm, E.: *Man for himself. An inquiry into the psychology of ethics*. Greenwich, Conn.: Fawcett, 1967.

Fromm, E.: *The anatomy of human destructiveness*. Greenwich, Conn.: Fawcett, 1975.

Huizinga, G.: Zelfontplooiing. In: Roscam Abbing, P. J., *Wat drijft of bezielt ons*. Meppel: Boom, 1972.

Kohlberg, L. & Turiel, E.: Moral development and moral education. In: Lesser, G.: *Psychology and educational practice*. Chicago: Scott, Foresman, 1971, 410/465.

Liebrand, W.: Maslow's hiërarchische rangschikking van fundamentele behoeften. *Ned. Tijdschrift v.d. Psychologie*, 1977, 32, 67/80.

Maccoby, M.: Emotional attitudes and political choices. *Politics and society*, 1972, 2, (2), 209/240.

Maslow, A. H., *Motivatie en persoonlijkheid*. Rotterdam, Lemniscaat, 1976.

Maslow, A. H., *Ontplooiing. Wijdere perspectieven voor de ontwikkeling van de mens*; Rotterdam, Lemniscaat, 1971.

Maslow, A. H., *Psychologie van het menselijk zijn*. Rotterdam, Lemniscaat, 1971.

Rokeach, M., *The open and closed mind*. New York: Basic Books, 1960.

Shaw, J. W., The personal imperative. In: Ruddock, R. (ed.), *Six approaches to the person*. London, Routledge, 1972.

Shostrom, E., *Personal Orientation Inventory (POI): A test of Self-Actualization*. San Diego, Calif.: Educational and Industrial Testing Service, 1963.